

ЗАВИСНОСЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ У СРЕДЊОШКОЛСКОЈ НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА: АКТУЕЛНО СТАЊЕ И ПРОБЛЕМИ¹

АПСТРАКТ: У раду се разматра степен усвојености граматичких садржаја о систему зависнослужених реченица у средњошколској настави српског језика. Циљ је да се уоче: граматички садржаји из синтаксе који се изучавају у четвртом разреду средње школе; степен усвојености градива о систему зависнослужених реченица и потешкоће ученика при усвајању градива из синтаксе српског језика у средњој школи. Задатак у раду биће да се опишу: актуелно стање, проблеми везани за обраду садржаја из синтаксе и дају методичке препоруке за наставну праксу. За потребе рада обављено је истраживање у школи, па корпус чине радови ученика четвртог разреда Гимназије у Краљеву. Резултати анализе су показали да се систем зависнослужених реченица обрађује подробно (уведено је проширивање градива у складу са узрастом ученика и *Наставним планом и програмом*), уводе се нове синтаксичке функције зависних реченица, а потешкоће се односе на утврђивање апозитивне синтаксичке функције, као и одређивање врсте зависне реченице чији везник може уводити различите врсте зависних реченица.

Кључне речи: синтакса, зависнослужена реченица, Гимназија у Краљеву, средња школа, настава граматике, четврти разред средње школе, *Наставни план и програм*.

DEPENDENT CLAUSES IN SECONDARY SCHOOL TEACHING OF THE SERBIAN LANGUAGE: CURRENT SITUATION AND PROBLEMS

ABSTRACT: The paper discusses the degree of adoption of grammatical units of the system of dependent complex clauses in high school teaching of the Serbian language. The aim is to notice: grammatical units from syntax that are studied in the fourth grade of high school; the degree of adoption of the material on the system of dependent clauses and the difficulties students have in adopting syntactic material of the Serbian language in high school. The task in the paper will be to describe the current situation, identify problems related to the processing of syntactic units and give methodological recommendations for teaching practice. For these purposes, research was conducted in a secondary school, so the corpus consists of tests done by fourth grade students of the grammar school in Kraljevo.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (ОИ 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

The results of the analysis showed that the system of inflectional clauses is processed in detail (expansion of the material was introduced in accordance with the age of students and the curriculum), new syntactic functions of dependent clauses are introduced, and difficulties are related to determining the appositive syntactic function and determining the type a dependent clauses that begins with the same conjunction as another type.

Key words: syntax, dependent compound sentence, grammar school, high school, grammar teaching, fourth grade of high school, curriculum.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Како настава граматике има своју дугу традицију, неопходно јој је посветити посебну пажњу – увек изнова допуњујући граматичке садржаје новом терминологијом и осмишљавати нове моделе реализације граматичких садржаја у наставном процесу. Савлађујући граматичке структуре, ученик стиче способност генерализације и уопштавања, навикава се да поштује законитости језика и да их примењује у практичном животу (Цветановић, Келемен 2011/1: 17). Граматика српског језика интегрални је део свих циклуса образовног процеса, па се у складу са когнитивним нивоом ученика, разматрају једноставнији и комплекснији граматички садржаји.

Синтаксом српског језика се ученици баве још од најранијих периода образовног процеса с обзиром на то да је „синтакса систем правила о устројству реченице и њених делова” (Пипер, Клајн 2013: 257). Још на почетку основношколског образовања ученици усвајају ред речи у реченици, њихове функције у комуникативном смислу с обзиром на то да „језик, којим људи међу собом опште и споразумевају се, којим једни другима исказују своје мисли, осећања и расположења, није ништа друго већ низ веза појединих речи” (Стевановић 1979: [1]). Наравно, терминологија у вези са реченицама долази касније, од седмог разреда основне школе, да би се надограђивала кроз средњу школу. Иако су од најранијег образовног периода у контакту са синтаксом реченице, увид у овај сегмент граматичког система српског језика бива у потпуности остварен са завршетком средње школе.

Као лингвистичка дисциплина синтакса је почела са већом пажњом да се изучава у наставној пракси у другој половини 20. века. Међутим, методичка литература веома шкрто пружа слику о синтакси у наставној пракси [...] (Тир Борља 2012: 50). Највећа методичка проучавања наставе синтаксе српског језика и књижевности, у новије време, дала је Љ.

Петровачки², док су њени претходници били М. С. Лалевић и М. Павловић, творци два приручника: *Синтакса српскохрватскога књижевног језика* (1962) и *Проблеми синтаксе и језички динамизам: приручник за наставнике гимназије* (1972). Област синтаксе у другом циклусу обавезног образовања са аспекта прописа, циљева и исхода наставе је разматрана у раду *Синтакса у настави српског језика у другом циклусу обавезног образовања* (2020) З. Сорак. Нама није циљ да разматрамо моделе методичке обраде наставних садржаја из синтаксе, већ да дамо опис стања проучавања ове лингвистичке области у средњој школи, степен усвојености граматичких садржаја о систему зависних реченица у српском језику, као и да дамо методичке импликације за наставну праксу на основу добијених резултата.

Наставни часови посвећени обради синтаксе српског језика у средњој школи започињу у трећем разреду, да би се садржаји проширивали и продубљивали током четвртог разреда. Претпоставља се да ученици у завршном разреду имају основна знања о зависним реченицама, која су усвојили још у основној школи. Такође се подразумева и да су та знања у претходним разредима обнављали и примењивали у различитим језичким и стилским анализама и вежбама (Петровачки 1998: 71).

Активна настава синтаксе треба да афирмише тзв. унутрашњи принцип реченице, за разлику од традиционалне наставе која је сву пажњу усмерила на облик реченице. Реченицу или синтаксичку конструкцију треба посматрати интегрално као јединство садржаја и форме, сагледати начин на који је садржај обликован језичким средствима (лексичким, граматичким, стилистичким и акустичким) (Петровачки 2008: 66).

Увидом у *Наставни план и програм српског језика и књижевности за гимназију* видимо да се у трећем разреду од ученика захтева да: проширују и продубљују знања о синтаксичким јединицама (реч, синтагма и реченица). Очекује се да наставник упозна ученике са структуром сложеног предиката (са задржавањем на модалним и фазним глаголима и њиховим местом у структури сложеног предиката) и апозитивом (уп. *Правилник о плану и програму наставе и учења за гимназију* 2020: 419). У четвртом разреду се област *синтакса* разматра на следећи начин: после обнављања знања о независним предикатским реченицама потребно је обрадити специјалне независне реченице, тј. комуникативне реченице без предиката. Од наставника се очекује да са ученицима обнови и прошири знања о врстама

² Видети: Петровачки 1996; 1998; 2004; 2008.

зависних реченица, као и да укаже на њихову именичку, придевску и прилошку вредност. Овде је важно успоставити корелацију са наставним садржајем из језичке културе који се односи на правилно писање запете (уп. *Правилник о плану и програму наставе и учења за гимназију 2020*: 436).

С обзиром на комплексност синтаксичких тема, за квалитетно савладавање градива из синтаксе предуслов је да ученици у процесу усвајања граматичких норми добро овладају знањима из области морфологије. И не само морфологије, већ и других језичких дисциплина како би се обезбедио интегрални приступ проучавању језичких појава (Петровачки 2004: 50).

Дакле, предуслов за стицање знања из области синтаксе српског језика јесте познавање језичких правила на свим нивоима. Поред практичне примене, у комуникативном чину, овладавање синтаксом српског језика доприноси и развоју језичке културе, као и оспособљавању ученика да се што квалитетније, стилски и језички исправније, изражавају при изради писмених задатака, писању есеја, књижевних текстова, при чему ће развијати своју креативност, али и богатити речник. То је још једна потврда да је синтакса интегрални део различитих лингвистичких дисциплина, као и да доприноси унутарпредметној корелацији – између наставе језика и наставе књижевности.

Предмет овога рада је утврђивање познавања система зависносложених реченица ученика четвртог разреда гимназије. *Наставним планом и програмом* за IV разред гимназије општег типа предвиђена су четири часа недељно, односно 128 часова годишње, као и за друштвено-језички смер, док је фонд часова за природно-математички смер три часа недељно, односно 96 часова годишње. Уџбеник, тј. граматика коју ученици користе у процесу самообразовања је *Грамматика српскога језика: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе* (1992) Ж. Станојчића и Љ. Поповића.

Оперативним планом рада професор српског језика и књижевности реализује обраду садржаја о зависним реченицама у октобру и новембру и то на следећи начин: (1) систем зависних реченица; обележја; три основна типа (именичке, придевске, прилошке); (2) изричне реченице; (3) односне реченице; (4) месне и временске реченице – месец октобар; (5) узрочне и условне реченице; (6) допусне, намерне, поредбене и последичне реченице – месец новембар. Наведени садржаји реализовани су часовима обраде, након чега је уследио један час систематизације пређеног градива о систему зависних реченица. Претпостављамо, на основу изреченог, да се обради система зависних реченица приступа као новом градиву, без обзира на

чињеницу да се систем зависних реченица обрађује у осмом разреду основношколског образовања. Наравно, ученици имају одређена предзнања, али се сада теоријске поставке проширују сложенијим примерима за сваку врсту зависних реченица и њихове синтаксичке функције. Сада ученици праве диференцијацију између односних и месних реченица, као и између апозитивне и атрибутивне синтаксичке функције зависних реченица, поред субјекатске, објекатске, функције прилошких одредби и атрибута.

2. ОПИС ИСТРАЖИВАЊА

За потребе овог рада обављено је истраживање у краљевачкој Гимназији, у децембру 2018. године.³ Истраживање је обављено убрзо након што су ученици обрадили садржај о зависносложеним реченицама у српском језику. У истраживању је учествовао 71 ученик, са три различита смера: општи смер (26), друштвено-језички смер (26) и природно-математички смер (19). Ученицима је дато да ураде тест од девет задатака, различитог обима када је број примера у питању, и различите тежине, за време једног школског часа (45 минута). Тест је носио 55 поена.

Задаци су захтевали углавном практичну примену стечених знања, али ни провера теоријских поставки није изостала. Задаци су се базирали на диференцијацији реченица са истим везником, одређивању врста зависних реченица, њихових синтаксичких функција, као и усвајању ортографских правила везаних за писање запете када се зависне реченице нађу у инверзији. Заступљена је провера знања у вези са свим реченицама које чине систем зависних реченица у српском језику.

Ученици су имали утисак као да раде контролни задатак за проверу знања о зависним реченицама, чему су допринели састав теста и тежина задатака. На основу резултата тестова, изведена је квалитативна и квантитативна анализа, након чега су изведене методичке импликације за наставну праксу.

³ Истраживање је обављено под менторством професорке српског језика и књижевности Маријане Радић (Гимназија, Краљево).

3. КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

Тест (Прилог 1) чини девет задатака. Како је осмишљавање теста, по речима психолога, веома захтеван посао, као помоћно средство послужили су нам стандарди, где проналазимо типове задатака из области зависносложене реченице, као и информатори за припрему пријемног испита на Филолошком факултету у Београду и Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Задаци из информатора треба да репрезентују знања о зависним реченицама потребна за упис на факултет, па се сматра да гимназијалац након обраде градива у четвртном разреду из ове области уме и зна да успешно одговори на постављена питања.

У првом задатку се од ученика захтевало да одреде синтаксичку функцију подвучених делова реченице. Примерима су провераване: одредбе услова, намере, времена и места, као и функције апозитива и правог објекта. У овом задатку ученицима је тешкоћу стварао пример: *Први снег, који је ове године рано пао, брзо се отопио*. Синтаксичка функција ове зависне реченице је апозитив, а у ученичким тестовима су се појављивали и одговори: субјекат, апозиција (чест), атрибут (најчешћи), предикат (у једном тесту) и прилошка одредба за време (у једном тесту). Одговор да је у питању апозиција или атрибут не чуде с обзиром на то ученици често не праве дистинкцију између атрибута, апозитива и апозиције, па се у наставном процесу захтева посвећивање посебне пажње одређивању ових функција зависних реченица.

Када је овај задатак у питању, два ученика са друштвено-језичког смера нису урадили ни један пример, па закључујемо да су им синтаксичке функције зависних реченица непознате, као и једном ученику, из истог одељења, који је у овом задатку давао одговоре као да је питање било да се одреди врста зависне реченице.

Још један пример, у овом задатку, имао је најразличитије одговоре. То је пример: *Зоран је купио цвеће да обрадује мајку*. За ову функцију ученици су давали следеће одговоре: објекат (најчешћи погрешан одговор), одредба услова, одредба узрока, предикат (само два одговора). Погрешке говоре да ученици често не могу са сигурношћу одредити прилошко-одредбене функције зависних реченица. Репрезентативне синтаксичке одредбене функције, попут временских, узрочних и начинских, није тешко одредити, док одредбе циља (намере), места, узрока, услова и допуштања често стварају недоумице код ученика. Циљ овог задатка је био да се провери познавање

синтаксичких функција, од којих је највећу тешкоћу представљало одређење апозитивне функције.

Захтев у другом задатку био је да се у пет комуникативних реченица подвуку зависне реченице: временска, допусна и месна (дате са везницима *када*, *мада* и *где*), које су ученици у великом броју препознали, док су тешкоћу представљале: намерна и изрична реченица. Пример у којем је требало подвући намерну реченицу био је: *Стана улази мирно да расприши све приче које је чула и сама причала*, и изричну: *Ја сам у овој ствари толико чист да могу само пожелети да останем такав праведник*. Најчешће грешке су, у другом случају, када су подвукли *да могу само пожелети да останем такав праведник* (јер су у питању две зависне реченице – последична је надређена изричној), али и *Ја сам у овој ствари толико чист* (у питању је независна реченица). Циљ овог задатка је био да проверимо препознавање врста зависних реченица у ширем контексту (више од једне независне и једне зависне реченице), на основу карактеристичних везника, али и без њих. Иако се детаљна морфосинтаксичка анализа вишеструкосложених реченица ради тек на филолошком факултету, неопходно је да ученици средње школе препознају зависне реченице у ширем контексту. У основној школи су усвајали врсте зависних реченица сходно везницима којима су се уводиле, док се у средњој школи разматрају примери у којима везник не мора бити главни критеријум за одређивање врсте зависне реченице. Ту је важно извршити нијансирања: укључити критеријум логике и успоставити диференцијацију међу реченицама које почињу истим везником, а различите су врсте, па самим тим и синтаксичке функције.

У трећем задатку од ученика се захтевало да одреде конституентску вредност подвучене зависне реченице у примеру: *Соба коју су били резервисали, срећом, гледала је на друго двориште*. Највећи број ученика је тачно одговорио, док је чешћа погрешка била да је у питању именичка, а не придевска конституентска вредност. Овај тип задатка понуђен је као пример којим се остварује стандард везан за познавање система зависних реченица, па је, из тог разлога, нашао своје место у тесту. Одређивање конституентске вредности зависних реченица је у тесној вези са одређивањем синтаксичких функција, па се провере међусобно прожимају.

Најбоље резултате ученици су постигли у четвртном задатку у ком је требало одредити врсту зависних предикатских реченица. Понуђена су четири одговора, а само један је требало заокружити. Примери су били једноставнији у односу на примере из претходних задатака, па су се састојали

од једне независне и једне зависне реченице. Ученици су грешили у примерима: *Да је боље размислио, сад се не би кајао* (најчешћи одговор је био да је у питању последична реченица); *Затвориш ли прозоре, неће бити промаје* (узрочна и намерна реченица); *Ко се није родио у равници, тај је неће разумети* (где су ученици најчешће за врсту ове реченице говорили да је изрична). Успешно решавање овог задатка сугерише да је ученицима једноставније да одреде врсту зависне реченице у саставу једне зависне и једне независне реченице.

Пети задатак састоји се од једног примера у коме је требало да се одреди функција подвучене зависне предикатске реченице употребљене у комуникативној реченици. Пример гласи: *Било је сасвим непотребно да се толико труди око тог неискреног момка*. У великом броју тестова ученици нису одговорили на ово питање, а најчешћа погрешка је да је у питању предикат, док се као одговор, атрибут појавио само у једном тесту. Резултати овог задатка говоре да ученицима ствара потешкоћу одређивање синтаксичке функције субјекта, често је мешајући са предикатом (претпостављамо због тога што је у питању изрична реченица уведена везником *да* у функцији субјекта слична конструкцији *да* + презент).

Шести задатак био је везан за препознавање везника, односно одређивање две врсте зависних реченица које почињу везником *пошто*. Како су сигнали зависносложених реченица, везници се препознају и бивају доказ врсте зависне реченице, али када један везник може да буде обележје више од једне зависне реченице, то код ученика ствара дилему. Већина ученика није одговорила на постављено питање, а такође, у великом броју, препознали су само да су у питању временске реченице. Уместо узрочне појављују се одговори: условне, последичне (најчешће), допусна, намерна и начинска (спорадични примери). У вези са овом погрешком јесу и погрешке које се тичу одређивања врста зависних реченица које почињу истим везником, које смо имали у другом задатку, па не чуде одговори ученика на ово питање. То је само још један доказ да је ученицима потребно још времена да усвоје разликовање врста зависних реченица за чије одређење везник није критеријум.

Седмим задатком се захтевало да ученици препознају два примера у којима зависна реченица која почиње везником *кад* нема функцију одредбе за време. Тачни одговори су: *Дуго су шили, кад одједном наиђоше на једно чудно дрво* (који су ученици углавном препознали као тачан); док је други тачан одговор: *Питао ме је кад да дође*, с тим да су ученици често као

пример у коме зависна реченица која почиње везником *кад* нема функцију прилошке одредбе за време наводили одговор под *в*: *Ушли су у салу кад је скуп већ био почео*. Најређе су ученици грешили да је у питању пример *Кад стигнеш, пошаљи ми поруку* (грешка се јавила само у шест тестова).

Осми задатак је подразумевао да се одреде врсте зависних реченица. Ученици су добили петнаест реченица којима је требало одредити врсту. Зависне реченице су уведене типичним везницима, па су у том смислу примери били репрезентативни. Највише негативних одговора проналазимо у примеру: *Мораћеш ми вратити дуг макар и кућу да продаш* (где се уместо одговора условна реченица најчешће говори да је у питању последична реченица). Такође, одговор да је у питању последична реченица проналазимо и у примеру: *Изашао је у парк да се прошета*. Још један проблемски пример био је: *Људи су били толико уплашени да им се крв ледила*, где уместо одговора да је у питању последична проналазимо одговоре поредбена и изрична реченица. Анализа добијених резултата је показала да су, сем наведених примера, остале врсте зависних реченица ученици веома успешно одредили. Погрешке се огледају у неразликовању последичних, условних и намерних реченица, па се намеће питање које методске поступке ваља применити како би се погрешке отклониле.

Девети задатак представља корелацију наставне подобласти **граматика** и наставне подобласти **култура изражавања** у оквиру предмета *Српски језик и књижевност*. С обзиром на то да се правописна правила о употреби запете, посебно када је зависна реченица у инверзији, везују за систем зависних реченица, одлучили смо да у тесту проверимо и познавање употребе запете. Анализа резултата је показала да су ученици најбоље урадили овај задатак – водећи се језичким осећајем и познавањем правописног правила о писању запете када се зависна реченица нађе на првом месту, односно у инверзији. Потешкоћу је представљао пример: *Наставник је говорио гласно да би га сви ђаци чули* где запета изостаје, као и при факултативној употреби запете у примеру: *Ко се једном опече и на хладно дува*, где запета може, али и не мора, стајати испред везника **и**. Овладавање ортографским правилом употребе запете, у овом случају, важно је за усвајање система зависних реченица, али и за употребу у осталим видовима писане комуникације и употребе.

4. КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

За потребе овог рада направили смо статистичку обраду података дату у виду табеле. Квантитативна анализа тестова је показала да је највећи број ученика (40) урадио тест са бодовима у распону од 41 до 50 бодова, а након тога у распону од 31 до 40 18 ученика, док је 7 ученика имало резултат између 51 и 55, а 6 ученика између 21 и 30 поена. Оно што је привукло пажњу јесте чињеница да нико од ученика природно-математичког смера није имао између 21 и 30 бодова, иако они имају мањи фонд часова (3) српског језика од остала два смера, који имају 4 часа недељно. Најбољи резултат од 53 бода показао је један ученик са природно-математичког смера, док је највећи број ученика, њих 4, из одељења друштвено-језичког смера, имао преко 50 бодова.

СМЕР	21–30	31–40	41–50	51–55
Природно-математички (IV ₇) (19)	/	3 [39, 35, 32]	15 [50 (2), 49 (2), 48 (4), 47, 46 (2), 43 (2), 41 (2)]	1 [53]
Друштвено-језички (IV ₆) (26)	4 [30, 28, 24, 22]	9 [40, 39 (2), 37 (2), 35, 34 (2), 31]	9 [50 (2), 47, 46 (2), 43, 42, 41 (2)]	4 [52 (2), 51 (1)]
Општи (IV ₃) (26)	2 [28, 26]	6 [39 (2), 34 (2), 33, 31]	16 [50, 49 (3), 48 (2), 47 (2), 46 (2), 45 (3), 44 (2), 41]	2 [51 (2)]
УКУПНО (71)	6 (8.45%)	18 (25.35%)	40 (56.34%)	7 (9.86%)

Табела 1. Квантитативна анализа резултата

5. МЕТОДИЧКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ

На основу дате квалитативне и квантитативне анализе резултата средњошколског теста о познавању садржаја система зависносложених реченица, могу се извести одређене методичке импликације за наставну праксу. Резултати су показали да ученицима тешкоћу представља одређење синтаксичких функција, али и врста зависних реченица – било да их треба

препознати у низу више од једне независне и једне зависне предикатске реченице, или одредити врсту зависне реченице у контексту који није шири од једне независне и једне зависне реченице у случајевима када више врста отпочиње истим везником.

На основу резултата анализе, дајемо следеће методичке препоруке за наставну праксу:

1. Диференцирање синтаксичких функција атрибута, апозиције и апозитива. Посебно ваља са ученицима разматрати, посредством разноврсних примера, функције атрибута, апозиције и апозитива. Наставник ће посредством критеријума у виду сталне или тренутне особине помоћи ученицима да лакше одреде о којој синтаксичкој функцији је реч. Иако је у великом броју примера веома тешко извршити идентификацију, применом наведеног критеријума ученици ће имати више успеха у одређивању атрибутске, апозицијске и апозитивне функције зависних реченица.
2. Укључити примере са нетипичним везницима. Када је одређење врста зависних реченица у питању, препорука би била у наставни садржај укључити разноврсне примере везане за мање репрезентативне показатеље врсте зависне реченице – уместо везника *да* у последичним реченицама употребити *макар* или уместо *као* у поредбеним реченицама употребљавати *него*.
3. Укључити теорију. Када су терминолошка одређења у питању, анализа је показала да су ученици усвојили нове и сложеније лингвистичке термине, прилагођене њиховом узрасту и когнитивним способностима (као што су конституентска вредност и синтаксичка функција), док поједини ученици не разликују врсту од службе зависне реченице. Стога је неопходно овладати и теоријским поставкама о зависним реченицама, како би се практични задаци адекватно решавали.
4. Увежбавати уочавање врста зависних реченица и њихових синтаксичких функција у ширем контексту. Уколико препознају врсте зависних реченица и њихове синтаксичке функције на нивоу више од две реченице, ученици ће у потпуности овладати синтаксичким знањима. Неће имати потешкоћа да уоче главну и зависне реченице у оквиру вишеструко сложених реченица, што ће у великој мери допринети уочавању синтаксичких јединица и њихових функција на нивоу дискурса.

6. ЗАКЉУЧАК

Синтакса зависносложене реченице подробније се обрађује у средњој школи – разматрају се сложенији примери сваке од врста, одређују синтаксичке функције и усвајају ортографска правила која су посредно у вези са граматичким садржајем. Ученици четвртог разреда гимназије веома добро познају систем зависнослужених реченица. На основу понуђених одговора, одређују им врсту, препознају их у ширем контексту и самостално одређују о којој врсти зависне реченице је реч. Сем синтаксичке функције апозитива, остале синтаксичке функције ученици у великој мери адекватно одређују, а показују запажене резултате и када је употреба запете у питању. Тешкоћу представља препознавање врсте зависне реченице чији везник може уводити различите врсте зависних реченица.

С обзиром на тежину граматичке области коју смо истраживањем обухватили, усвајање синтаксичких знања о зависним реченицама представља једно од најзначајнијих знања из граматике српског језика, па му је, у складу са тим, неопходно посветити пажњу у будућим истраживањима. Поред систематизације знања о граматици српског језика, усвајање знања о зависним реченицама доприноси и развоју писаних компетенција ученика, па управо ова знања они примењују при обављању задатака на часовима књижевности – у виду израде писмених и писаних задатака, стилски улепшаном изражавању, као и испољавању креативности и богаћењу речника.

Значајно би било детаљније упоредити конкретне садржаје које су ученици усвојили са садржајима који су *Наставним планом и програмом* предвиђени, као и у којој мери ученици користе граматичке уџбенике српског језика при учењу граматичких начела српског језика у средњој школи, што може бити тема неког будућег рада. Тада би се стекао комплетан увид у степен усвојености знања о систему зависних реченица код ученика средње школе, као и у наставна средства и поступке који доприносе том процесу.

ПРИЛОГ 1

СИСТЕМ ЗАВИСНОСЛОЖЕНИХ РЕЧЕНИЦА

Одељење: _____

Оцена: _____

1. Коју синтаксичку функцију имају подвучене зависне реченице?

Ако га будеш питао, све ће ти испричати. _____

Зоран је купио цвеће да обрадује мајку. _____

Кад сам стигла, јавила сам се свим пријатељима. _____

Да те не познајем тако добро, наљутио бих се на тебе. _____

Први снег, који је ове године рано пао, брзо се отопио. _____

Где има користи, има и штете. _____

Већ је речено да се живот у Авлији стварно не мења никада. _____

2. У следећим комуникативним реченицама подвуците зависну:

(а) **временску реченицу**: Када је Свети Сава чуо и разумео жалбу, позове отмицара и посаветује га да на леп начин врати заузету земљу своје суседу и да се помире.

(б) **допусну реченицу**: Мада је забрањено суботом носити цакове, ја сам заборавио на своју веру, до које сам много држао.

(в) **намерну реченицу**: Стана улази мирно да распрши све приче које је чула и сама причала.

(г) **месну реченицу**: Али не заборавите да нико од вас не би сједио ту гдје седи да ја нисам треснуо својом кесом.

(д) **изричну реченицу**: Ја сам у овој ствари толико чист да могу само пожелети да останем такав праведник.

3. Коју конституентску вредност има подвучена зависна реченица?

Соба коју су му били резервисали, срећом, гледала је на друго двориште.

Заокружите слово испред тачног одговора.

(а) именичку вредност

(б) придевску вредност

(в) прилошку вредност

4. Одредите **врсту** подвучених **зависних предикатских реченица**:

- (1) Атреј је следио звук који је постајао све тиши и тиши.
(а) изрична (б) поредбена (в) последична (г) односна
- (2) Одговор је нашла касније, када је стигла до тог места.
(а) односна (б) начинска (в) временска (г) изрична
- (3) Да је боље размислио, сад се не би кајао.
(а) узрочна (б) условна (в) последична (г) намерна
- (4) Реци ми да ли си нешто ново сазнао.
(а) изрична (б) односна (в) начинска (г) последична
- (5) Затвориш ли прозоре, неће бити промаје.
(а) условна (б) узрочна (в) последична (г) намерна
- (6) Ко се није родио у равници, тај је неће разумети.
(а) изрична (б) односна (в) начинска (г) допусна
- (7) Оклевала је мало пре но што је ступила у учионицу.
(а) месна (б) временска (в) условна (г) узрочна

5. **Било је сасвим непотребно да се толико труди око тог неискреног младића.**

Подвучена зависна предикатска реченица употребљена је у датој комуникативној реченици у функцији: (а) објекта (б) атрибута (в) субјекта (г) предиката

6. Напишите које **две врсте** зависних реченица могу бити обележене везником **пошто**. _____; _____.

7. Заокружите **слова** испред примера у којима зависна реченица која почиње с **кад нема функцију** одредбе за време:

- (а) Питао ме је кад да дође. (б) Кад стигнеш, пошаљи ми поруку.
(в) Ушли су у салу кад је скуп већ био почео.
(г) Дуго су ишли, кад одједном наиђоше на једно чудно дрво.

8. Одредите **врсте** подвучених зависних реченица:

Иако је лепо говорио, ништа га нисам схватио. _____
Све сам га схватио јер је лепо говорио. _____
Ако будем све научио, добићу добру оцену. _____
Изашао је у парк да се прошета. _____
Док сам пролазио кроз град, посматрао сам излоге. _____
Боље смо прошли него што смо очекивали. _____
Где год седне свуда дува ветар. _____

Људи су били толико уплашени да им се крв ледила. _____
Ко слуша старије, прима добар савет. _____
Јасно је чуо да га опомињу. _____
Мораћеш ми вратити дуг макар и кућу да продаш. _____
Говори као да није ручао. _____
Преселили су се тамо одакле брзо могу да дођу у град. _____
Учио је српски зато што није имао оцену. _____
Сунце је тако грејало да су се сви склањали у хлад. _____

9. Ставите **запете** тамо где је потребно:

Кад стигнеш кући јави се.
Мада су га салетали питањима ништа није хтео да каже.
Ако пожуриш стићи ћеш на време.
Да је он добар друг то сви знамо.
Милан се када је чуо да је добио одличну оцену силно обрадовао.
Ко се једном опече и на хладно дува.
Јоца би да је знао шта се стварно догодило другачије поступио.
Пошто није знао шта да каже Марко је ћутао.
Будући да се ствари тако развијају ја морам доћи.
Наставник је говорио гласно да би га сви ђаци чули.
Ко једном уђе у историју никад из ње не излази.
Пре него што је отишао у кревет гледао је телевизију.
Чим је чуо Ленине кораке отворио је широм улазна врата.
Тамо где си рођен ту ти је и домовина.
Покушао сам да похватам нити разговора премда би се то боље могло назвати препирком.

ЛИТЕРАТУРА

- Лалевић, М. С. (1962). *Синтакса српскохрватскога књижевног језика*. Београд. [Lalević, M. S. (1962). *Sintaksa srpskohrvatskog književnog jezika*. Beograd].
- Павловић, М. (1972). *Проблеми синтаксе и језички динамизам: приручник за наставнике гимназије*. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке републике Србије. [Pavlović, M. (1972). *Problemi sintakse i jezički dinamizam: priručnik za nastavnike gimnazije*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije].
- Петровачки, Љ. (1996). Синтаксичке јединице: синтагме: методички приступ језичкој грађи из синтаксе у средњој школи. *Књижевност и језик: часопис Друштва за српскохрватски језик и књижевност* 44 (1/2): 55–65. [Petrovački, Lj. (1996). Sintaksičke jedinice: sintagme: metodički pristup jezičkoj građi iz sintakse u srednjoj školi. *Književnost i jezik: časopis Društva za srpskohrvatski jezik i književnost* 44 (1/2): 55–65].
- Петровачки, Љ. (1998). Односне реченице у настави. *Књижевност и језик: часопис Друштва за српскохрватски језик и књижевност* 46 (1): 71–86. [Petrovački, Lj. (1998). Odnosne rečenice u nastavi. *Književnost i jezik: časopis Društva za srpskohrvatski jezik i književnost* 46 (1): 71–86].
- Петровачки, Љ. (2004). *Синтакса у настави српског језика и књижевности*. Нови Сад: Змај. [Petrovački, Lj. (2004). *Sintaksa u nastavi srpskog jezika i književnosti*. Novi Sad: Zmaj].
- Петровачки, Љ. (2008). Активна настава синтаксе. *Методичка истраживања у настави српског језика и књижевности*. Нови Сад: Филозофски факултет: 64–79. [Petrovački, Lj. (2008). Aktivna nastava sintakse. *Metodička istraživanja u nastavi srpskog jezika i književnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet: 64–79].
- Пипер, П., Клајн, И. (2013). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска. [Piper, P., Klajn, I. (2013). *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska].
- Правилник о плану и програму наставе и учења за гимназију (2020). *Службени гласник Републике Србије / Просветни гласник* 69 (4): 419; 436. [Pravilnik o planu i programu nastave i učenja za gimnaziju (2020). *Službeni glasnik Republike Srbije / Prosvetni glasnik* 69 (4): 419; 436].
- Сорак, З. (2020). Синтакса у настави српског језика у другом циклусу обавезног образовања. *Баутина* 52: 131–144. [Sorak, Z. (2020).

- Sintaksa u nastavi srpskog jezika u drugom ciklusu obaveznog obrazovanja. *Vaština* 52: 131–144].
- Станојчић, Ж., Поповић Љ. (1992). *Граматика српскога језика: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд, Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Завод за издавање уџбеника. [Stanojčić, Ž., Popović Lj. (1992). *Gramatika srpskoga jezika: udžbenika za I, II, III i IV razred srednje škole*. Beograd, Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Zavod za izdavanje udžbenika].
- Стевановић, М. (1979). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) 2*. Београд: Научна књига. [Stevanović, M. (1979). *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma) 2*. Beograd: Naučna knjiga].
- Тир Борља, М. (2012). Један приступ обради синтагме у основној школи. *Методички видици* 3: 47–72. [Tir Borlja, M. (2012). Jedan pristup obradi sintagme u osnovnoj školi. *Metodički vidici* 3: 47–72].
- Цветановић, З., Келемен, Љ. (2011/1). Методичко моделовање часа наставе граматике и правописа. *Иновације у настави: часопис за савремену наставу* 24: 17–26. [Cvetanović, Z., Kelemen, Lj. (2011/1). Metodičko modelovanje časa nastave gramatike i pravopisa. *Inovacije u nastavi: časopis za savremenu nastavu* 24: 17–26].

Marija S. Raković
University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts

DEPENDENT CLAUSES IN SECONDARY SCHOOL TEACHING OF THE SERBIAN LANGUAGE: CURRENT SITUATION AND PROBLEMS

Summary

The curriculum includes teaching all types of dependent clauses and their syntactic functions in the fourth grade of high school. The aim of the paper was to notice: grammatical units from syntax that are studied in the fourth grade of high school; the degree of adoption of the material on the system of dependent clauses and the difficulties students had in adopting the material from the syntax of the Serbian language in high school. The task in the paper was to describe the current situation, to identify problems related to the processing of syntactic units and to give methodological recommendations for teaching practice. After processing the entire material related to the syntax of a dependent clause, the students were given a test with tasks of different types. In addition to grammar, the tasks also tested the knowledge of the orthographic rules of comma writing when a dependent clause is found in inversion. The results of the analysis showed that the system of inflectional clauses is processed in detail, new syntactic functions of dependent clauses are introduced, and difficulties are related to determining the appositive syntactic function, as well as determining the type of dependent clause starting with the same conjunction as another type. Methodological implications for the teaching practice relate to the introduction of several diverse examples concerning the distinction of attribute, appositional and appositive syntactic functions, the introduction of examples with different types of dependent clauses introduced by the same conjunction, as well as a consideration of the theoretical framework. In order to adequately adopt the system of dependent clauses in high school teaching, it is necessary to notice dependent clauses and determine their syntactic functions in multiple sentences, and not only at the level of one dependent and one independent clause.

Key words: syntax, dependent compound clause, grammar school, high school, grammar teaching, fourth grade of high school, curriculum.

Примљено: 15. 5. 2021.
Прихваћено: 1. 8. 2021.